

ФІЛОСОФІЯ ЛЮДСЬКОГО СПІЛКУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ

Розглядаються спілкування як об'єкт філософських досліджень і практична основа теорії спілкування. Наголошується на прикладних аспектах у різних сферах діяльності філософії людського спілкування.

Ключові слова: людина, спілкування, філософія, філософія людського спілкування.

Рассматриваются общение как объект философских исследований и практическая основа теории общения. Отмечаются прикладные аспекты в разных сферах деятельности философии человеческого общения.

Ключевые слова: человек, общение, философия, философия человеческого общения.

Intercourse as an object of philosophical researches and the practical foundation of the intercourse theory are examined. The applied aspects are marked in the different spheres of the philosophical activity of human intercourse.

Key words: man, intercourse, philosophy, philosophy of human intercourse.

Спілкування є загальногуманітарною категорією й органічно і широко використовується у філософії, риторичі, психології, загальній і соціальній психології, педагогичі, культурології, теорії соціальних комунікацій, кожна з яких вивчає його у зв'язку із завданнями і специфікою своєї галузі знань [2]. Феномен людського спілкування багатогранний, тому викликав зацікавленість протягом століть. Під впливом часу відбувалась еволюція самої потреби людей у спілкуванні, мета й можливі засоби її досягнення, наприклад, Інтернет.

До електронного виду спілкування ставляться по-різному, але в цілому це великий прогрес. Як свідчить практика, Інтернет примножує контакти людей, скорочуючи відстані; посилюється обмін інформацією, виникають нові форми співпраці (наприклад, дистанційна освіта, віртуальні конференції і т. ін.). Інтенсивний ритм сучасної цивілізації, невпинний розвиток електронних комунікаційних засобів об'єднують людей різних країн, материків, національностей, конфесійних і культурних орієнтацій. Окрім того, варто зазначити, що спілкування — це соціальний феномен, який розкриває механізми структуризації, організації й функціонування людського суспільства, способи і форми долучення індивіда до соціально-історичного контексту.

Спілкування слід розглядати в контексті глобального простору, який зумовлює досягнення стійких, зрозумілих, безпечних, таких,

що задовольняють людство й роблять співіснування людей комфортним, загальнолюдських цілей.

Аналіз досліджень і наукових публікацій з проблеми дозволяє дійти висновку як щодо її важливості й актуальності, так і недостатнього вивчення розробок прикладного характеру. Поза увагою поки що залишаються практична сторона дієвості спілкування та вплив на його здійснення в умовах інформаційного суспільства.

Мета статті полягає у формуванні ознак спілкування як об'єкта філософських досліджень і застосуванні основних положень філософії людського спілкування в інституціональних процесах науки й освіти. При цьому передбачається акцентувати увагу на вирішення таких завдань:

- визначити спілкування як об'єкт філософських досліджень;
- розглянути практичні аспекти втілення філософії людського спілкування.

Від початку становлення філософської думки й понині простежується звернення до проблем спілкування, діалогу, комунікації. Ці питання вивчали у своїх працях Арістотель, І. Кант, В. фон Гумбольдт, Ф. Шлейєрмахер, С. К'еркегор, М. де Унамуно, С. Франк, М. Бубер, Г. Марсель, М. Гайдеггер, М. Бахтін, Е. Левінас, М. Мерло-Понті, К. Ясперс та інші. Теоретичним проблемам філософії спілкування присвячено дослідження В. Вандишева, М. Кагана, О. Пономарьова, В. Соковніна; філософії освіти — В. Андрущенко, С. Гончаренка, І. Зязюна, В. Ратнікова, М. Фіцули, В. Ягупова; філософії управління — Г. Атаманчука, С. Заветного, Г. Щокіна; обґрунтуванню спілкування та комунікації — В. Ільганаєвої, М. Кагана, Г. Почепцова, Б. Родіонова, А. Соколова, О. Холода, Ф. Шаркова; етичних аспектів і філософії творчої діяльності — В. Лозового, А. Ручки, О. Чаплигіна; міжкультурній взаємодії, діалогу культур — М. Бахтіна, О. Генієвої, Т. Грушевицької, О. Радугіна; культурі спілкування — А. Коваля, Г. Чайки, Т. Чмут та ін.

У центрі уваги філософії завжди є людина в різноманітті її зв'язків. Саме тому науковці намагаються розглядати проблемні питання в онтологічному, гносеологічному, аксіологічному, теологічному, логічному, світоглядному, соціально-комунікаційному, антропологічному і духовно-культурному напрямках.

Накопичений на сьогодні матеріал досліджень та їхнє теоретичне узагальнення надають змогу говорити про фундаментальне значення процесів спілкування (зокрема їхні форми й організацію) для розвитку людської цивілізації і культури. Майже всі підручники, методичні розробки з філософії базуються на онтології. Філософія — це онтологія людини. Спілкування є одним із факторів її розвитку, соціалізації та формування особистості. З моменту народження особистість завжди перебуває в соціальному просторі. Соціальний простір — багатовимірний, оскільки кожний суб'єкт

соціальної комунікації має складні відносини з державою, структурами громадського суспільства, конкретними особистостями і соціальними спільнотами. Отже, згідно з В. Бебіком [1], поняття соціальної комунікації, її психологічні, соціологічні аспекти, пов'язані з поданням інформації за допомогою різних каналів комунікації, уможливають ґрунтовніший розгляд моделей і технологій соціальної взаємодії з точки зору ефективності їхнього функціонування. Виникає необхідність визначення цільової компоненти, реалізація якої може свідчити про результативність комунікації.

Як зазначає В. Ільганаєва, соціальна комунікація на вищому рівні розвитку перетворюється на розвинену систему соціальної взаємодії, що завершує цикл оформлення простору зв'язків (спілкування) і простору цілей (комунікація) в тріаді Діяльність — Мислення — Свідомість у просторі Буття людини [5]. Від генезису комунікації в її соціальному прояві як виду соціальної взаємодії виникає необхідність цільової спадкоємності людського досвіду і знань.

Живучи в цьому світі, кожен намагається пізнати його. І завдяки спілкуванню формуються особливі людські стосунки, що опосередковують трудову, ментальну і соціальну діяльність. На переконання О. Пономарьова, гносеологічний аспект спілкування — це те, «...що воно є не тільки одним із засобів пізнання людиною зовнішнього світу, включаючи інших людей та саму себе, а й ефективним інструментом упорядкування відносин між людьми, між соціумом і довкіллям» [6, с. 33].

Відтак, онтологічний і гносеологічний напрями дають можливість людині усвідомити своє ставлення до дійсності. Якщо онтологічний напрям зумовлює необхідність з'ясування специфіки предмета філософії як певної реальності й здобуття про нього знань у його бутті, то гносеологічний містить у собі оціночне ставлення людини до предмета філософії як особливого об'єкта пізнання. Із пізнанням приходить усвідомлення цінностей. Пізнання — це споживання інформації, діалогічність зв'язків автора, які передусім сприймаються і читаються в спілкуванні (родині, дошкільних, шкільних та інших освітніх закладах). Саме означені соціальні об'єкти формують людські цінності.

У житті кожної людини цінності — це соціально значимі орієнтири життєдіяльності, які перш за все сприймаються в спілкуванні. Спілкування насамперед проявляється в родинно-побутовій, професійній, культурно-етичній, культурно-національній, культурно-розважальній сфері соціальних стосунків. Життєва позиція особистості відбивається на її вчинках і поведінці, на характері взаємовідносин і спілкування з іншими людьми, а також на ціннісному ставленні до об'єктивної реальності взагалі, а також до своєї діяльності й до самої себе. Читання є одним із первинних засобів пізнання та спілкування. Його можна розглядати і як засіб споживання

інформації. Але нині існує проблема зменшення читання в комунікаційному процесі, що є явищем глобальним і викликаним об'єктивними процесами. Більшість дослідників (О. Біличенко, Т. Ільїна, Ю. Мелентьєва, І. Тихомирова та ін.) вважають це наслідком технічного прогресу, прискорення ритму життя, бурхливого розвитку новітніх засобів комунікації, виникнення нових джерел інформації. Книжка — це завжди діалог автора і читача, довіра до автора. Інтернет надає інформацію, але чи можна їй довіряти? У нових умовах український читач перебуває під впливом конкуренції комунікаційних засобів.

Вищезазначене дає змогу чіткіше охарактеризувати духовно-культурний підхід. В. Ільганаєва стверджує: «Духовне в спілкуванні — це не просто невидиме і тому таке, що дає простір для уяви і фантазій, спекуляцій і релігійності, міфічності й підмін, але й те, що часто пов'язується з окультизмом, езотерикою, сакральністю, екзистенцією і теологією. Духовне породжується вектором спілкування — заради задоволення яких потреб воно відбувається: своїх — природно-біологічних або соціальних потреб; заради іншого (інших) — для задоволення нашого спільного “ми”». [4, с. 230].

У цьому ракурсі характерний теологічний підхід. Філософія релігії розглядає певну релігійну (або атеїстичну) картину світу і відповідні їй принципи поведінки людини. Історія філософії потребує осмислення власного шляху, мети, перспектив розвитку філософського знання. Зазначимо, що для філософського аналізу теології спілкування слід насамперед зважати на характер обставин, у яких воно відбувається, і навіть на психологічний стан учасників спілкування. Філософів, психологів завжди цікавили моменти спілкування людини з Богом, творцем.

Так, Ф. Розенцвайг [9] ставить завдання показати глибокі екзистенціальні пошуки «само — буття» в термінах філософії життя, філософії культури і релігії. У праці «Зірка Спокути» дослідник наводить біблійне поняття «Одкровення» до філософування, що належить галузі теології. На його думку, основні засади науковості нової філософії і головна вимога сучасності полягають у тому, щоб теологи почали філософствувати. Теологія наповнює філософію завдяки наведенню об'єктивності, якої філософія сама не може досягти. Для Ф. Розенцвайга Одкровення — засіб трансцендентності.

Філософська антропологія розглядає людину як цілісну особистість. Філософи-антропологи ставлять завдання вироблення принципів, керуючись якими можна було б захистити гідність і свободу людини. М. Шелер філософську антропологію вважав головною наукою про сутність людини. На його думку, в історії людина ще ніколи не ставала такою проблематичною для самої себе, як нині [8]. На всі запитання, які ставить перед собою людина: «Існує світ для людини чи людина для світу?», «Розумна чи нерозумна людина

з моменту свого виникнення?», «У чому джерела, передумови, критерії розумної людини?», — через випробовування, помилки, спілкуючись, сама шукає істини та знаходить відповіді. Невипадково вважають, що навіть виражена думка з часом матеріалізується. Цінність будь-якого об'єкта, явища, стосунків, а відтак і спілкування визначається їх значимістю для суб'єкта і тільки в такій суб'єктивній формі існує. Розвивати пізнання допомагає людині логіка.

Логічний підхід має важливі переваги, передусім універсальність його постулатів і висновків, їх відкритість для раціонального вивчення й перевірки. За його допомогою досліджується процес закономірності пізнання світу людиною, визначаються його сутність, можливості, умови закономірності, розробляється система принципів і категорій, які організують раціональне пізнання, а також розглядаються проблеми, пов'язані з інтелектом. Пізнавальні здібності сприяють розвиткові світобачення.

Світоглядний філософський напрям спілкування оснований на розумінні соціального статусу суб'єктів спілкування. Спілкування філософія розглядає як соціалізацію суб'єктів (залучення до суспільства, пошук соціальних цінностей, виконання соціальних ролей тощо). Соціалізація передбачає формування соціальних зв'язків, розвиток самосвідомості, уявлень про себе, соціальне пізнання, засвоєння надбань культури, соціальних норм, ролей і навичок практичної діяльності. Спілкування — єдиний елемент системи «людина — суспільство». Соціальність є атрибутом, невід'ємною властивістю спілкування. Отже, спілкування властиве лише людській спільноті.

Це твердження в будь-якому разі нагадує про соціально-комунікаційний підхід. Безперечно, комунікація як окрема форма суспільної взаємодії пов'язана з процесом розвитку комунікативної функції спілкування. У нових соціокомунікаційних умовах людина перебуває під впливом безперервних потоків інформації, переважно тієї, що транслює глобальна мережа — Інтернет. На думку деяких учених, віртуальна реальність стала однією з головних проблем сучасності. Викликає занепокоєння те, що глобалізація вносить певну стандартизацію зразків і способів спілкування, що позбавляє його індивідуального забарвлення та певної національно-культурної своєрідності.

Окрім того, нині надзвичайно змінюються взаємовідносини між людьми, помітно загострюються протиріччя суспільного розвитку, все частіше виникають різноманітні кризові ситуації, зокрема й у сфері особистого життя людини. Усе це призводить до виникнення різних конфліктів, які ускладнюють процеси міжособистісного спілкування. У зв'язку з цим необхідні філософський аналіз феномену

спілкування, пошуки ефективних шляхів і способів вирішення складних проблем [7].

Теоретичні основи філософії тісно пов'язані з буттям і впливають на людську діяльність, насамперед, в освіті, яка склалася в структурі суспільної діяльності як сфера передачі знань. Спілкування «вчитель-учень» розвивалося з давнини у філософії Аристотеля, в китайській, індійській філософських школах, де вважали, що правильні взаємини з Учителем — це коли за його допомогою, учень набуває все більшої усвідомленості, самодостатності, зрозумілості, пізнаючи Природу розуму.

У наш час перед освітянами постають проблеми формування сучасної системи цінностей, питання патріотизму, національної єдності, традицій суспільства, які потребують негайного вирішення. Людина в майбутньому більше житиме не в національному, а в глобальному просторі. Для того, щоб кожен відчував ефективність глобального простору, слід набутися певних навичок і вмінь. Саме тому більшість дисциплін потребує модернізації. Процес навчання пронизує спілкування як обмін інформацією і все більше нагадує комунікаційний процес, у якому реалізуються цілі освіти.

Науковці впевнені, що настав час формування філософії спілкування як окремої наукової дисципліни. Вона має бути галуззю філософських знань зі своєю внутрішньою структурою, яка б тією чи іншою мірою відповідала загальній структурі системи філософських наук [6, с. 29]. Це можуть бути онтологія і гносеологія спілкування, логіка й аксіологія, етика й естетика, герменевтика спілкування в сучасному її розумінні. І всі ці розділи філософії спілкування як цілісної системи мають бути органічно пов'язані між собою, відображаючи системну цілісність самого феномену спілкування та сприяючи підвищенню його цінності в індивідуальному і суспільному бутті людей. Етимологічно термін «філософія людського спілкування» формувався з виникненням самої науки, оперував цими ж словами: «філософія», «людина», «спілкування» і склався як такий у ХХ ст. Прикладом може бути запровадження навчальної дисципліни «Філософія людського спілкування». Результат філософського аналізу людського спілкування має сприяти як удосконаленню практики спілкування й підвищенню його культури, так і прищепленню цієї культури школярам і студентам у системі освіти. Але загалом ці питання вирішуються з точки зору сучасної етики. Нині спілкування — його етика, норми (субординація, повага до співбесідників, доступність повідомлень в комунікаціях) — виходить на такі рівні:

1. Наукове спілкування. Колективність дослідницької праці набуває різноманітних форм. Однією з них є наукова школа. Це поняття є неоднозначним і має декілька різновидів, серед яких: а) школа науково-освітня; б) школа — дослідницький колектив;

в) школа як напрям у певній галузі знань. Наука як діяльність — це «виробництво» не тільки ідей, але й людей. Без цього не було б естафети знань, передачі традицій, а відтак і новаторства.

Для науковців велике значення мають публікації, особливо у фахових часописах. У них можна друкувати статті молодих науковців, які намагаються виявити актуальні проблеми у сфері філософських знань і впровадити новизну. Отже, на думку С. Заветного, філософія не може існувати без спілкування, а спілкування без філософії не може бути достатньо благодотворним [3, с. 21].

2. Спілкування як обмін інформацією. Спілкування вчених не вичерпується простим обміном інформацією. Ілюструючи важливі переваги обміну ідеями в порівнянні з обміном товарами, Бернард Шоу писав: «Якщо у вас є яблуко і в мене є яблуко і якщо ми обмінюємося цими яблуками, то у вас і в мене залишається по одному яблуку. А якщо у вас є ідея і в мене є ідея і ми обмінюємося ідеями, то в кожного з нас буде по дві ідеї». Це наочно ілюструє переваги інтелектуального спілкування, незважаючи на головну цінність спілкування в науці як творчому процесі, в якому виникає «третє яблуко», коли в разі зіткнення ідей виникає «спалах генія». Процес пізнання передбачає трансформацію значень.

Якщо спілкування є неодмінним фактором пізнання, то інформацію, що виникла в науковому спілкуванні, не можна інтерпретувати тільки як продукт зусиль індивідуального розуму. Вона породжується перетином ліній думок, які йдуть від багатьох джерел [10].

Проводяться міжнародні науково-практичні конференції, круглі столи, симпозіуми, де завжди вирішуються актуальні проблеми, плануються перспективи.

3. Спілкування в мережі. Популярними нині стають віртуальні конференції, як зазвичай діалогічні і присвячені питанням, що не мають однозначних відповідей і припускають декілька можливих рішень. Суть механізму зворотного зв'язку полягає в тому, що в міжособистісному спілкуванні процес обміну інформацією ніби подвоюється і, крім змістового навантаження, несе в собі від реципієнта до комунікатора відомості про те, як реципієнт сприймає й оцінює поведінку комунікатора. Адекватність сприйняття інформації залежить від багатьох причин, найважливішою з яких є наявність або відсутність у процесі діалогу комунікативних бар'єрів.

Слід завжди пам'ятати, що спілкування відбувається не з комп'ютером (машиною, якою керує людина), а з людьми. По обидві сторони монітора сидять живі люди, кожен має свій характер, темперамент, настрої, уподобання, тому поводитися з іншими людьми слід так, як вам хотілося б, щоб поводитися з вами.

Отже, розглянуті питання дозволяють дійти висновків:

1. Філософія концентрує увагу на актуальних питаннях буття людини, зокрема спілкуванні, яке в добу інформаційного суспільства

має містити цілий комплекс наук про основні, найважливіші сфери людського життя. Саме тому нині плідно розвиваються такі важливі специфічні напрями системи філософських знань, як філософія освіти, науки, техніки, бізнесу та ін. Важливе місце серед них належить і філософії людського спілкування.

2. Розглянуті підходи до феномену спілкування зумовлюють спрямування комплексних заходів у навчальних закладах на бажані орієнтири в навчанні та вихованні з метою зміни і розвитку необхідного характеру спілкування та його культури.

3. Дослідження філософії людського спілкування є міждисциплінарним і має не тільки теоретичне, але й практичне значення. Практичні аспекти філософії людського спілкування передбачають декілька рівнів:

- наукове спілкування (наукові школи, наукові публікації, видання монографій, навчальної літератури тощо);
- спілкування як обмін інформацією (міжнародні організації, організація міжнародних, регіональних з'їздів, конференцій, симпозіумів, круглих столів та ін.);
- спілкування в мережі (глобалізація спілкування, віртуалізація спілкування, Інтернет-конференції, телемості й ін.)

Теоретичні й практичні аспекти проблеми філософії людського спілкування потребують детальнішого вивчення, а перспективами подальших досліджень може бути спілкування в умовах глобалізації як процес взаємодії між людьми.

Список літератури

1. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка публік рілейшнз : монографія / В. М. Бебик. — К. : МАУП, 2005. — 440 с.
2. Грабар Н. Г. Бібліотечне спілкування як об'єкт дослідження і практика здійснення / Н. Г. Грабар // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2011. — №4. — С. 36–40.
3. Заветный С. А. Без творческого общения нет философии, а без философии нет творческого общения / С. А. Заветный // Філософія спілкування. — 2009. — №2. — С. 21–27.
4. Ильганаева В. А. Общение: видимое и невидимое в пространстве социального взаимодействия / В. А. Ильганаева. // Філософія спілкування: культура мови, цінності: матеріали міжнар. наук.-теор. конф. 28-30 березня 2012 р. / редкол.: проф. В. М. Вандишев, проф. С. О. Заветный, доц. Н. І. Моїсеєва; відпов. ред. проф. В. М. Вандишев. — Х.: Видавництво Савчук О. О., 2012. — 216 с.
5. Ильганаева В. А. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность): словарь-справочник / В. А. Ильганаева. — Х. : КП «Городская типография», 2009. — 392 с.
6. Пономарьев О. С. Логика спілкування та його гносеологічні аспекти / О. С. Пономарьев // Філософія спілкування. — 2009. — №2. — С. 28–35.

7. Філософія спілкування : монографія / В. Г. Кремень, Д. І. Мазоренко, С. О. Заветний, С. М. Пазинич, О. С. Пономарьов. — Х. : ХНТУСГ ім. П. Василенка, 2011. — 440 с.
8. Шелер М. Избранные произведения / пер. с нем.; сост., науч. ред., предисл. Денежкина А. В.; послесл. Л. А. Чухиной. — М.: Гнозис, 1994.
9. «The Star of Redemption», Rosenzweig Franz. The Star of Redemption. — Notre Dame, Indiana.: University of Notre Dame Press edition, Transl. by W.W.Hallo., 1985. — 445 p.
10. <http://psylib.org.ua/books/petya01/txt01.htm>

Надійшла до редколегії 16.01.2013 р.